

Висновки. Жіночу освіту в Російській імперії не можливо визначити як заслугу виключно держави, або ж навпаки – винятково суспільства, адже за час існування Російської імперії, а це майже три століття, в історії держави відбувалися різноманітні зміни, правила різні імператори, а разом з ними і різні уряди, тому освітня політика не була стабільною, а навпаки динамічно змінювалася, однак не завжди в бік реформаторства. Це сприяло тому, що жіноча освіта, то виходила на перший план і знаходилася винятково під протекцією держави, або ж починала вважатися другорядною, не такою вже й важливою, через, що мало турбувала уряд і змушена була підтримуватися винятково силами громадськості. Якби там не було але, російська жіноча школа була достатньо прогресивною на свій час і навіть Європа послуговувалася її досвідом при створенні своїх навчальних закладів для жінок.

Тому, трьохсотрічний досвід існування такого інституту як жіноча школа, в тому числі і для нашого суспільства, не повинно пройти безслідно, а навпаки всіляко вивчатися та аналізуватися нами з метою кращого розуміння суспільної ролі жінки.

Джерела та література

1. Белова А.В. Домашнее воспитание дворянок в первой половине XIX в. / А.В. Белова // Педагогика. – 2001. – № 10. – С. 68 – 74.
2. Днепров Э.Д., Усачева Р.Ф. Среднее женское образование в России. Учебное пособие / Э.Д. Днепров, Р.Ф. Усачева. – М., 2009. – 275 с.
3. Иванов В.А. Высшая школа России в конце XIX – начале XX веков / В.А. Иванов. – М., 1991. – 440 с.
4. Лактионова Г.М., Коваль Л.Г. Из истории женского образования / Г.М.Лактионова, Л.Г. Коваль. – Практична психологія і соціальна робота. – 2005. – № 5. – С. 59 – 61.
5. Михневич В.О. Русская женщина XVIII-го столетия / В.О. Михневич. – М.: Панорама, 1990. – 404 с. (репринтное издание 1895 г.).
6. Паршина В.Н. К вопросу о гендерном аспекте в истории народного образования в России / В.Н. Паршина // Известия ПГПУ. Гуманитарные науки. – 2007. – № 4. – С. 104 – 109.
7. Пушкарва Н.Л. Женщины в исторических судьбах России X – XIX вв. / Н.Л. Пушкарва // Женщина плюс. – 2003. – № 2. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.owl.ru/win/womplus/2003/02_13.htm
8. Пушкарва Н.Л. Частная жизнь русской женщины XVIII века / Н.Л.Пушкарва. – М.: Ломоносовь, – 2012. – 208 с.
9. Слепенкова Е.А. Из истории женского среднего образования в России / Е.А. Слепенкова // Педагогика. – 2000. – № 9. – С. 74 – 78.
10. Староверова Т.И. Домашнее образование в России / Т.И. Староверова // Педагогика. – 2010. – № 7. – С. 84 – 91.
11. Степанова Л.А. У истоков отечественного педагогического образования: Бестужевские курсы / Л.А. Степанова // Педагогика. – 2010. – № 6. – С. 75 – 83.
12. Татищев В.Н. Избранные произведения / Под ред. С.Н. Валка. – Л. “Наука”, 1979. – 464 с.
13. Устав воспитания двух сот благородных девиц. – С.-П., 1774. – 33 с.
14. Учреждения и уставы, касающиеся до воспитания и обучения в России юношества обоого пола. – Т. 2. – С.-П., 1774. – 248 с.
15. Хорошилова Л.Б. Женское образование и воспитание / Л.Б. Хорошилова // Очерки русской культуры XIX века. Т. 3. Культурный потенциал общества. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2001. – С. 308 – 364.
16. Чумиков А. К вопросу об основании женских гимназий в России. 1856 – 1858 / А. Чумиков // Русская старина. – 1888. – № 4. – С. 277 – 280.

УДК 94:355.013(410.1) «1899/1902»

А. Герштун

ПРИЧИНИ ТА ПЕРЕДУМОВИ АНГЛО–БУРСЬКОЇ ВІЙНИ 1899-1902 рр.

У статті проаналізовано основні особливості дипломатичних відносин країн Європи, особливо Великобританії, стосовно територій Південної Африки, які були в XIX столітті об'єктом колоніальної політики.

Бурські держави, їх опір колоніальній політиці, притягували до себе цікавість майже всіх тогочасних провідних держав, тому англо – бурська війна була дуже знаковою подією в історії міжнародних відносин кінця XIX – початку XX століття.

Ключові слова: колонізація, республіка, колоніальна політика, англійський протекторат, расова дискримінація.

The article analyzes the main features of diplomatic relation to areas of South Africa, which were the object of colonial policy in the nineteenth century.

Boer states, their resistance to colonial policy attracted interest in almost all the leading countries, that is why the Anglo – Boer War was a landmark event in the late XIX – early XX century.

Keywords: colonization, republic, colonial policy, british protectorate, rasism.

Минуло більше ста років з початку англо-бурської війни, що тривала з жовтня 1899 р. до травня 1902. Але вона все одно притягує інтерес вчених, аналітиків, публіцистів, військових істориків та інших. Це була перша війна XX століття. Саме вона стояла в центрі уваги, як говорили тоді, цивілізованого світу, коли він зустрів 1900 р. на зорі XX століття. В цій війні бачили найбільшу міжнародну подію. Війна, в якій Великобританія загрузла на два з половиною роки, поразки, які вона терпіла від двох маленьких бурських республік, завдали удару по престижу Британської імперії і вплинули на міждержавні відносини в Європі.

Війна викликала бурхливу реакцію громадськості європейських і багатьох інших країн, і майже всюди вона виявилася антибританською. Англофобія була тоді широко поширена. Одні не любили Великобританію за те, що вона захоплювала все нові території по всьому світу, інші – за те, що товари Бірмінгема, Шеффільда і Манчестера здавна були сильними конкурентами промисловості інших держав. Треті – «хитру» зовнішню політику. Четверті, прихильники самодержавних методів правління – за її «гнилий лібералізм». Як тут було не зловтішатися з приводу її труднощів і не поспівчувати їй противникові, тим більше, що противник заслуговував співчуття. Боротьбу двох республік, які й на карті світу нелегко було розшукати, проти найбільшої імперії в історії людства порівнювали з біблійною сучикою Давида з Голіафом. У багатьох країнах створювалися громадські комітети допомоги бурам. Кілька тисяч добровольців з Європи і США воювали на боці бурів.

Ця війна зіграла величезну роль в розвитку військового мистецтва. У Західній Європі після франко-прусської протягом 30 років не було воєн. За ці роки накопичилися незліченні нововведення у військовій техніці, у стратегії і тактиці, але їх не вдавалося перевірити практикою. «Колоніальні війни» цих нововведень не потребували. Отож першим полігоном стала Південна Африка. Генеральні штаби багатьох країн (навіть Норвегії) відправили на поля битв своїх спостерігачів - як офіційних, так і секретних, щоб не пропустити чогось важливого в новаціях військового мистецтва.

У результаті цієї війни виник британський домініон Південно-Африканський Союз найбільш економічно розвинена країна Африки, щоправда з расистською ідеологією та політикою [5, с.108, с.99-104].

Найбільш повним дослідженням, присвяченим цій проблемі є монографія І.А.Нікітіної. У її роботі представлена повна картина дослідження колонізаторської політики Англії в Південній Африці, положення африканської більшості її населення на початку XX століття, висвітлені проблеми ставлення корінного населення до англо-бурської війни та відносини великих держав [11, с.78].

Колонізація Південної Африки почалася в 1652 р., коли три кораблі Голландської Ост-Індської компанії під командуванням Яна ван Рібека прибули на мис Доброї Надії, де і заснували станцію для дрібного ремонту кораблів, постачання їх провізією і водою. Станція стала плацдармом збройної експансії на землі, що належали африканським племенам.

У 1652 р. Нідерландська Ост-Індська компанія заснувала на південному узбережжі Африки Капську колонію. Голландські колонізатори стали розширювати її межі шляхом збройного захоплення земель, що належали корінному населенню – бушменам, готтентотам, банту. У 1657 р. директорат компанії звільнив частину персоналу станції від служби, і вони, орендувавши ділянки землі у компанії, перетворилися на вільних колоністів, бюргерів. Компанія передала земельні ділянки у власність цим людям, прагнучи прив'язати колоністів до землі і тим самим зміцнити свої позиції на півдні Африки в умовах боротьби з Великобританією за морську, торговельну і колоніальну перевагу. У головному місті колонії Капстад (Кейптаун) була введена посада губернатора, створений адміністративно-судовий орган для управління Капської колонією [11, с.89].

Жорстка регламентація життя, встановлена адміністрацією компанії, призвела до того, що частина колоністів залишила колонію. Просуваючись в глиб країни, колоністи тіснили африканське населення, захоплюючи землі й худобу. Бури, створювали

великі скотарські та виноробні господарства, засновані на праці готтентотів, звернених на кріпаків, і рабів, завезених із Західної Африки, з Мадагаскару і з Південної Азії [15, с.18].

Європейські держави здавна здійснювали експансію в Південній Африці, перетворюючи її в базу для захоплення глибинних територій континенту. Частина з місцевих племен була порівняно легко розгромлена колонізаторами і відкинута в пустельні місця. Інші, що говорять на мовах банту, чинили тривалий і запеклий опір європейським загарбникам. У 30-х і 40-х роках XIX ст. більшість бурів, пригнічені англійцями, залишили Капську колонію і переселилися до суміжної з нею території, розташованої між річками Помаранчева, Вааль і Лімпопо. Зокрема, з 1836 р. почався так званий Великий трек – переселення бурів під керівництвом Пітера Ретіфа. Захоплюючи нові землі, бури вели збройну боротьбу проти англійців, які прагнули колонізувати території сучасного Наталю і межиріччя Помаранчевої та Ваалю, а також проти африканців, які запекло опиралися як англійським так і бурським колонізаторам. Тепер перед колоністами постали не розрізнені африканські племена, як це було у випадку з коса, а порівняно згуртовані сили зулусів, що мали добре навчену регулярну армію.

Початок об'єднанню зулуських племен поклав Дінгїсвайо. Він і Чака зуміли об'єднати під своїм управлінням близько сотні споріднених племен, що не тільки покляло основу зулуської державності, а й сприяло початку процесу злиття зулусів в єдиний народ. Однак завершення цієї етносоттальної консолідації припадає на більш пізній історичний період [14, с.28, 15, с.22].

Об'єднання зулуський племен в державне утворення було здійснено силою. Об'єднувачем елементом була армія. Англійці і бури, залучаючи на свій бік вождів окремих племен, заохочували сепаратизм, що після поразки Дінгаана призвело до розпаду незміцненої держави [3, с.31].

Після поразки зулусів англійська колоніальна адміністрація відчула себе більш вільною у відносинах з бурами-трекерами. Англійці прагнули захопити все узбережжя індійського океану, і тому створена в 1839 р. бурами Республіка Наталю в 1843 р. була анексована англійцями під приводом, що всі бури – британські піддані. Ця анексія викликала нове переселення бурів, яке поєдналося з одним з перших міграційних потоків у басейн річок Помаранчева і Вааль. Бури захопили величезні території і створили там свої поселення, не зустрічаючи серйозного опору з боку розрізнених племен басуто і бечуанів. У 50-х роках відбулося об'єднання більшості бурських поселень за річками Вааль і Оранжева. Таким чином, в боротьбі за межиріччя Помаранчевої та Ваалю перемогу здобули бури. У 1852 р. Англія підписала з бурами Сандріверську конвенцію, визнавши незалежність бурів, які захопили територію на північ від р. Вааль. Два роки по тому в Блумфонтейні була підписана англо-бурська конвенція, за якою Англія визнала незалежність бурів на колонізованих землях між річками Помаранчевої та Ваалем. Відбувається створення бурськими колонізаторами двох республік – Помаранчевої вільної держави (або Помаранчевої Республіки) у 1854 р. і Південно-Африканської Республіки (або Республіки Трансвааль) в 1856 р. [8, с.8-9].

Кінець 50-х-60-ті роки XX ст. ознаменувалися війною між бурами Помаранчевої Республіки та басуто. Військові дії, що почалися в 1858 р., з перервами тривали ціле десятиліття. На чолі об'єднання племен стояв здібний і енергійний вождь з племені бакве Мошеш. Лише втручання Англії на боці бурів змусило його капітулювати. Але Басутоленд дістався не бурам. У 1868 р. він був оголошений англійським протекторатом [3, с.37, 11, с.84].

Здійснюючи колоніальні захоплення, англійці переслідували економічні та політичні цілі. Англійські імперіалісти розраховували на те, що розширення Британської імперії сприятиме прискоренню темпів економічного розвитку Англії, а це допоможе їй зберегти за собою світову першість в експорті товарів і капіталу.

В останній третині XIX ст. Великобританія не лише зберегла, а й значно розширила свої колоніальні володіння. Боротьба за захоплення ще не поділені території і за зміцнення Британської імперії була в ці десятиліття стрижнем англійської зовнішньої політики. Використовуючи свою перевагу на морі і велику мережу військово-морських баз і опорних пунктів, Великобританія вела численні колоніальні війни. У 1875 р. був встановлений англійський контроль над Суецьким каналом.

Консервативний уряд Дізраелі, скориставшись фінансовими труднощами Єгипту, отримав контроль над одним з найважливіших стратегічних пунктів на шляху до Індії. Колоніальна експансія Англії посилилася також у зв'язку з близькосхідною кризою 1875-1878 рр.. Уряд проводив традиційну політику збереження цілісності Туреччини, сподіваючись, в кінцевому рахунку встановити англійське панування над усією величезною Османською імперією. Коли в ході російсько-турецької війни (1877-1878) була звільнена Болгарія і російські війська з боями вийшли на ближні підступи до Константинополя, Дізраелі демонстративно вів підготовку до війни, наказавши британській ескадрі увійти в Мармурове море. Однак до війни справа не дійшла. Своїми руками Англія воювати не збиралася, а придбати «солдата на континенті» в особі Франції або Австрії, як це мало місце під час кримської війни, англійської дипломатії на цей раз не вдалося [13, с.112].

У цілому, колоніальна політика Дізраелі була успішною і відображала могутність вікторіанської Англії. Прагнучи підкреслити світовий характер імперії, підняти престиж Англії й особливо справити враження на народи Сходу, Дізраелі організував в 1875-1876 рр.. урочисту поїздку спадкоємця престолу до Індії, після чого королева Вікторія була оголошена імператрицею Індії. З цього часу офіційно став застосовуватися термін «Британська імперія» [13, с.116].

Проте, головною ареною колоніальної боротьби в кінці XIX ст. став Африканський континент.

У 1885 р. був оголошений англійський протекторат над більшою частиною території, розташованої між бурськими республіками і німецькою Південно-Західною Африкою, яка стала називатися протекторатом Бечуаналенд [1, с.18].

В останні роки XIX ст. Англія захопила Вейхайвей (Північне узбережжя Шаньдуна), а також півострів Цзюлун (поблизу Гонконгу) і зберегла явну перевагу в Китаї над іншими державами [9, с.121].

Продовжувалася колоніальна експансія Англії в Африці. Невдача в Судані призвела лише до відтермінування завоювання цієї країни. До захоплення Судану прагнула також Франція. В Англії заговорили про війну. Проте Франція погодилася на розмежування володінь в Африці. Надалі вона отримала частину Верхнього Судану. Формально в Судані був встановлений англо-єгипетський кондомініум, але оскільки сам Єгипет фактично став англійською колонією, це означало приєднання Судану до Британської імперії [5, с.112, 1, с.58].

З відкриттям у 60-х роках найбільших родовищ алмазів і золота в Південну Африку кинулася маса європейських іммігрантів-старателів, хлинув потік європейських капіталів. Все це стало передумовою цілої серії війн, які повела Англія з метою встановлення панування над усім південноафриканським субконтинентом. На цьому шляху їй заважали деякі незалежні африканські племена, а також бурські республіки Трансвааль і Оранжева.

Прийнята в 1858 р. конституція Південно-Африканської Республіки передбачала жорстоку расову дискримінацію корінного населення. Стаття 9-та цієї конституції проголошувала, що бури «не допускають рівності між «кольоровими» і «білими» жителями ні в державних, ні в релігійних питаннях». Стаття 31-ша оголошувала, що «кольорові» та «полукровка» не будуть допускатися на засідання законодавчого органу республіки – фольксрада. У 1876 р. був прийнятий расистський закон «Про загальні голосування бюргерів Південно-Африканської Республіки». Посилаючись на ст. 9-ту конституції, він наказував, що «жодна людина, що не належала до білого населення Південно-Африканської Республіки, не може бути занесена до списків осіб, які мають право голосу...» [12, с.194].

Конституція Помаранчевої Республіки, ухвалена в 1866 р., теж була расистською. Вона формально допускала надання виборчих прав тим африканцям, що відповідали тому ж майновому цензу, що й «білі» іммігранти. Але для цього необхідно було отримати спеціальний дозвіл законодавчого органу республіки в кожному окремому випадку. Політика, що проводилася бурами по відношенню до корінного населення, незмінно була дискримінаційною. В кінці XIX ст. її енергійно проводив президент Південно-Африканської Республіки Стефан Йоханнес Паулус Крюгер, що обирався на цей пост в 1883, 1888, 1893, 1898 рр..

Глибокі зміни в положенні африканців викликала також експансія Англії в бурських республіках у кінці XIX ст. Експансія англійців викликала опір місцевого населення. Племена зулусів, які відчували брак пасовищ в результаті колоніальних захоплень, почали в 70-х роках XIX століття готуватися до війни за повернення своєї землі.

10 січня 1879, після того як зулуси відкинули ультиматум, англійські війська розпочали проти них військові дії. Після цього протягом 3 років колонізатори провокували міжусобні війни серед зулусів. У січні 1883 зулуси змушені були визнати британський протекторат. А в 1897 р. їх територія була включена до складу Наталю [5, с. 103, 9, с.118].

До цього ж часу відноситься загострення суперечностей між англійцями і бурами. Після того як у Трансваалі було знайдено золото, туди кинулися маси золотошукачів і любителів легкої наживи. Уряд Трансваалю роздобув кошти для будівництва залізниці від рудників до затоки Делогоа. Англійські колонізатори стали проявляти все більший інтерес до Трансваалю.

Скориставшись ослабленням бурів, розбитих у війні з народом педі, англійські війська безперешкодно увійшли до столиці Південно-Африканської Республіки – Преторії. Бури висловили різкий протест проти цієї анексії і направили до Лондона дві делегації. Однак англійський уряд ухилився від зустрічі з бурськими послами. Англійці створили в Преторії уряд з англійських чиновників і відмовилися скликати місцевий Парламент. Представники англійської влади цинічно заявляли, що британське панування в цьому районі буде тривати до тих пір, поки сяє сонце і ріки течуть до морів. У відповідь бури підняли повстання. Вони завдали поразки англійському полку, що рухався від кордону Наталя до Преторії. Після цього англійці направили в Трансвааль загін у 1000 чоловік з 6 гарматами. Протягом 15 днів бури відбивали атаки англійського загону і, врешті-решт, змусили його з втратами відступити [1, с.22, 3, с.33].

Англійський уряд в той період визнав доцільним не розпалювати конфлікт далі і відновити суверенітет Трансваалю. За договором з бурами англійський уряд зберіг за собою право вето на угоди Трансваалю з іншими державами. Автономія республіки і колишня конституція були відновлені. У 1884 р. незалежність Трансваалю була підтверджена в Лондонській конвенції. Проте Англія зберегла контроль над зовнішньою політикою бурської республіки.

Інтереси Англії в Південній Африці зіткнулися також з німецькою експансією. У Німеччині виникло кілька товариств, які ставили за мету поширення німецького впливу і експансії у відсталях країнах. У 1882 р. був організований Німецький колоніальний союз, члени якого домагалися створення за кордоном німецьких колоній. У південну Африку стали проникати німецькі торговці. Один з них Адольф Людериц прийняв рішення заснувати свою факторію в південно-західній Африці.

Англійці, стурбовані проникненням німців, направили в цей район свою канонерку. Між Лондоном і Берліном почалися дипломатичні переговори. У листопаді 1883 р. англійський уряд заявив, що «які б то не було домагання на суверенітет або на юрисдикцію з боку іншої держави між південним кордоном португальської колонії на 18 ° південної широти і кордоном Капської колонії з'явилися б вторгненням в її законні права». Таким чином, Англія висловилася проти німецької експансії в південно-західній Африці. Ця відповідь обурило німецького канцлера Бісмарка. Він заявив англійцям, що Німеччина може визнати британськими тільки ті володіння, в яких Англія фактично здійснює своє панування. Після цього англійський уряд дав вказівку своїй владі в Капській колонії захопити Ангра-Пекенью. Але було вже пізно. Людериц зумів до цього часу придбати за безцінь нові території і збільшив свої володіння. У січні 1884 року Ангра-Пекенью відвідало німецьке військове судно «Наутілус». У квітні 1884 Бісмарк доручив німецькому консулові в Кейптауні офіційно заявити, що Німеччина бере під свій захист колоніальні володіння Людерица. Так Німеччина придбала свою першу колонію в Африці [1, с.52].

Англійці заявили протест, але в червні 1884 змушені були визнати німецький протекторат над Ангра-Пекенью.

Щоб перешкодити просуванню Німеччини до бурських республік, Англія почала захоплювати землі бечуанів. Однак на цю територію претендували і бури, які створили тут кілька невеликих республік. У 1884 р. всупереч домаганням бурів, англійські загоны окупували головне селище Мафекінг, а потім зайняли і інші райони бечуанів. У 1885 р. захоплена територія була оголошена англійським протекторатом Бечуаналенду [2, с.47- 49].

Тривалий час Англія вела економічну війну проти бурських республік, однак і у середині 90-х років XIX ст. не була ще готова здійснити захоплення бурських республік. В 1895 р. до Трансваалю вдерся загін Джеймсона, проте він був розгромлений бурами. Але невдача рейду Джеймсона не охолодила експансіоністських устремлень Великобританії – почалася підготовка до справжньої війни проти бурських республік. В кінці XIX ст. чисельність бушменів в бурських республіках була незначною – вона не перевищувала кількох тисяч осіб [9, с.119].

На певний час її відвернули події у Східній Африці, пов'язані з боротьбою за Судан. Крім того, позиція Німеччини також до певної міри стримувала Англію, принаймні в ці роки. У результаті 30 серпня 1898 відбулося підписання англо-німецької угоди про розподіл португальських колоній в Африці. Англія і Німеччина домовилися, що у разі, якщо Португалія попросить позичку, вони спільно нададуть її під заставу португальських колоній. Німці обіцяли також відмовитися від будь-якої підтримки бурських республік. Але цій імперіалістичній змові про розподіл частини колоній в Африці між Англією і Німеччиною не судилося здійснитися. Домігшись від Німеччини запевнень у припиненні підтримки бурів, Англія здійснила заходи щодо того, аби договір про розподіл португальських колоній не набув чинності. Таємно від Німеччини вона знову гарантувала Португалії недоторканність її території і колоній [10, с.196-197].

Серед іншого у виникненні англо-бурської війни крім англійських монополістів і уряду були винні також королева Вікторія та члени її сім'ї. Англійську королеву зображали як поборницю миру і противницю англо-бурської війни. Насправді ж вона схвалювала політику підготовки до війни і захоплення бурських республік, котра енергійно проводилася урядом Р. Солсбері. Коли ж Південна Африка була охоплена вогнем війни, королева Вікторія в тронній промові 30 січня 1900 закликала англійські війська «вести її до переможного кінця для збереження Британської імперії та зміцнення панування Англії в Південній Африці» [13, с. 114].

Підготовка до війни виразилася в боротьбі за оточення бурських республік англійськими володіннями, в дипломатичних переговорах з великими державами, в організації шовіністичної та мілітаристської пропаганди в Англії, у відправці Англією військ до Південної Африки, в навмисному загостренні взаємин між Англією і Південно-Африканською Республікою.

Ще задовго до початку війни більшість бурів і африканерів Капської колонії і Наталя виношувало загарбницькі плани, кінцевою метою яких було створення «Великої Південно-Африканської Республіки», що включає у свої межі територію цих колоній, бурських республік і суміжних з ними земель.

Напередодні англо-бурської війни переважна більшість бурів підтримувала політику Крюгера, спрямовану на протидію домаганням Англії. Але частина бурів виступала за засудження цієї політики. З 31 травня по 5 червня 1899 р. в Блумфонтейні відбулася конференція англійських і бурських представників. Очолював англійську делегацію А. Мілнер. Він наполягав на тому, щоб уряд Крюгера скасував складну виборчу систему для ойтландерів і надав виборчі права. Крюгер відкинув цю вимогу. Слідом за тим відбулися неофіційні переговори між урядами бурських республік за участю Х. Хофмейра, який очолював праве крило руху африканерів Капської колонії, які боролися за створення Великої Південно-Африканської Республіки.

У результаті цих переговорів не було вирішено питання про повні виборчі права ойтландерів [4, с.27].

Проте, вже 19 серпня 1899 уряд Південно-Африканської Республіки заявив про свою згоду надати виборче право ойтландерам, які проживали в цій країні не менше п'яти років, однак лише за умови відмови Англії від втручання у внутрішні справи цієї країни і від домагання на суверенітет по відношенню до неї. Було запропоновано Англії передати інші її претензії на розгляд третейського суду. Але англійський уряд відкинув цю пропозицію і, навмисно ускладнюючи і без того досить натягнуті взаємини з урядом Крюгера, зажадав, щоб він роззброїв військо Південно-Африканської Республіки.

У промові, виголошеній у Хайберрі 26 серпня 1899, Д. Чемберлен знову погрожував бурським республікам війною. Кілька днів по тому він знову став наполягати на ухваленні бурським урядом вимог, пред'явлених Англією на Блумфонтейнській конференції.

Вважаючи, що уряд Крюгера відкине ці вимоги, Д. Чемберлен тоді ж склав проект-ультиматум. Цей проект вимагав заборони ввезення зброї в Південно-Африканську Республіку через португальські колонії і скорочення її озброєння. Фактично він передбачав встановлення англійського панування в Південно-Африканській Республіці [4, с.28].

10 жовтня 1899 Д. Чемберлен доручив О. Мілнеру повідомити уряд Крюгера про те, що англійський уряд відмовляється обговорювати ці вимоги.

Уряд Р. Солсбері досяг, нарешті, своєї мети, вони впритум підійшли до війни за захоплення бурських республік [4, с.29].

Уряд бурських республік розумів, що Англія найбільш часом почне війну. На думку Крюгера, уряд Р. Солсбері «прагнув зробити зіткнення неминучим і зволікав з відправкою ультиматуму лише з метою виграти час для зосередження збройних сил, достатніх для ураження Трансваалю». Бажаючи позбавити Англію можливості виграти час, бурський уряд взяв військову ініціативу в свої руки.

11 жовтня 1899 бурські війська перейшли кордон Наталя. Вступ їх на територію Наталя виражало не тільки готовність відбити підготовлену Англією збройну агресію, а й прагнення захопити цю англійську колонію і тим самим стати на шлях боротьби за захоплення всієї Південної Африки. Вступ бурських військ у Наталя став для уряду Р. Солсбері прекрасним приводом для здійснення агресивних задумів. Англія розпочала військові дії з метою захоплення бурських республік, але ніби тільки для захисту англійських колоній у Південній Африці від бурів. «Я закликала свої війська до зброї, щоб вони відбили вторгнення військ Південно-Африканської Республіки і Помаранчевої Вільної Держави в мої південноафриканські колонії», - заявила в парламенті королева Вікторія [11, с.101].

Так почалася англо-бурська війна, одна з перших воєн епохи новітнього часу, війна за переділ Південної Африки. Виникнення війни означало, що англійський уряд перейшов від «мирної» до збройної боротьби за захоплення бурських республік.

Джерела та література

1. Александров В.В. Борьба империалистических государств за раздел Африки (1881-1914 гг.) – М., 1963. – 93 с.
2. Асоян Б.Р. Сквозь 300 лет: от Кейна к Трансваалю. – М., 1991. – 112 с.
3. Африка: колониализм и антиколониализм (XIX-XX вв.). – М., 1990. – 91с.
4. Виноградов К.Б., Науменко О.А. На службе британского колониализма: (Страницы политической биографии лорда Солсберри) // Новая и новейшая история. – 1981. – № 1-2.
5. Давидсон А.Б. Создание Британской Южно-Африканской Компании. – М., 1960. – 278 с.
6. Давидсон А.Б. Матабеле и машона в борьбе против английской колонизации. – М., 1958. – 306 с.
7. Давидсон А.Б. Сесиль Родс и его время. – М., 1984. – 369 с.
8. Зусманович О.З. Империалистический раздел Африки. – М., 1962. – 64 с.
9. История дипломатии. – Т. 3. Дипломатия в новое время. – М., 1963. – 275 с.
10. История немецкого колониализма в Африке. – М., 1983. – 495 с.
11. Никитина И.А. Захват бурских республик Англией (1899-1902 гг.). – М., 1970. – 186 с.
12. Парфонов И.Д. Колониальная экспансия Великобритании в последней трети XIX века. – М., 1991. – 373 с.
13. Мир на рубеже XIX-XX в.: тенденции развития, противоречия, революции. – М., 1991. – 226 с.
14. Халфин Н.А. Создание и распад Британской империи. – М., 1961. – 102 с.
15. Южно-Африканская Республика. Справочник. – М., 1994. – 367 с.

УДК 94(437)«20»

М. Кондратюк

Т. Г. МАСАРИК ЯК ВИРАЗНИК ІДЕОЛОГІЇ ЧЕСЬКОЇ ВЛАДИ ЩОДО ВЗАЄМВІДНОСИН ДЕРЖАВИ, ЦЕРКВИ ТА ШКОЛИ В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ НА ПОЧ. ХХ СТ.

Стаття присвячена дослідженню поглядів першого президента Чехословаччини Т. Г. Масарика на взаємовідносини держави, церкви та школи в умовах їх демократичного розвитку. Розкривається вплив Т. Г. Масарика на державно-церковні процеси в Чехословаччині на поч. ХХ ст.

Ключові слова: Т. Г. Масарик, держава, католицизм, освіта, релігійна демократія, церква, школа.

The article is dedicated for researching the views of the first president of Czechoslovakia T.G. Masaruk on the relationship between the state, the church and the school in the condition of democratic development. The article reveals the influence of T. G. Masaruk on the processes of the church and the state in Czechoslovakia in early XX century.

Keywords: T. G. Masaruk, Catholicism, state, church, education, school, religious democracy.

Ідея створення Чехословацької республіки належала Т. Г. Масарику, тому природно, що його погляди лягли в основу державної ідеології. Займаючись науковою та політичною діяльністю, Т. Г. Масарик розробляв та вирішував питання, які не втратили своєї актуальності й до сьогодні. Значну увагу він приділив проблемі відносин держави, релігії та школи, позиції яких, на його думку, в умовах демократичного розвитку Чехословаччини, повинні бути переосмислені.

З огляду на це, досліджуючи відносини школи та церкви в першій Чехословацькій республіці, значну увагу ми приділяємо виявленню чинників, які впливали на формування нового типу державно-церковних взаємин. Зокрема, в рамках дослідження суб'єктивних чинників цінними стають погляди і позиції видатного та активного громадського діяча, науковця, першого Президента Чехословаччини Т. Г. Масарика.

Дослідженням питання ставлення Т. Г. Масарика до релігії займалися чимало науковців, зокрема чеських – Й. Громадка [1], Я. Лохман [], Ф. Лінгарт [2], Й. Врховецьки [13], М. Шмід [10,11] та ін. Частково дана тема порушувалася в роботах російських та вітчизняних науковців Н. Нарбути [17], М. Нагоряка [16].

Роботи М. Пехра [8], М. Тогтової [12] містять ґрунтовний виклад концепції першого президента Чехословацької республіки щодо розвитку державно-церковних відносин.

Що стосується бачення Т. Г. Масариком релігійної освіти в чехословацькій школі, то на сьогодні воно залишається недостатньо вивченими. Так, дане питання частково знайшло своє відображення в роботах чеського науковця Ф. Моркеса [7].

На нашу думку, доцільним в контексті державно-церковних відносин висвітлити також точку зору Т. Г. Масарика на проблему присутності/відсутності релігії у системі шкільництва Чехословацької республіки.

З огляду на це, метою статті є розкриття ідей, позицій та поглядів Т. Г. Масарика на місце релігії в суспільному житті чехословацького народу, зокрема, у сфері освіти, та їх роль і значення у розбудові шкільної справи в державі.

Масарик з дитинства був прилучений до церкви, і вихований у середовищі високої моралі та католицької віри. Однак, ще за юних літ, його довіра до церкви та її ієрархів, як посередників між Богом і людиною, похитнулася. Причиною стало його критичне мислення, в умовах отримання ним наукового знання, та власне інституційної кризи церкви.

Його обурюють корисливості священників, порушення ними своїх обітниць перед Богом, необґрунтовані догми (наприклад про непогіршимість Папи). У зв'язку з цим, Т. Г. Масарик починає проявляти свій протест і відкрито виступає з критикою влади церкви, її інституцій, ієрархії, католицької теології та співпраці трону і вівтаря [11]. В результаті його радикальна позиція вилилася у рішення вийти з католицької церкви.

Варто зауважити, що за заявою Масарика, причиною відходу стають його особисті та моральні переконання: «Мій розрив з католицькою церквою був моральним, а не догматичним» [10, с. 17].

Подальший шлях Масарика до церкви ознаменувався знайомством з його майбутньою дружиною Шарлоттою Гарріг, яка належала до Реформаторської євангелічної церкви. Так, маючи схожі погляди на релігію та однакове критичне ставлення до католицизму, Шарлотта привела Масарика до протестантизму. Однак, згодом він відійде від колективного відвідування богослужб і стане мертвим членом цієї конфесії.

Не зважаючи на постійні відкриті дискусії Масарика з кліром католицької церкви (суперечності вирішувалися навіть в судовому порядку) та оголошення його безбожником, особисто він стверджував, що релігію прийняв будучи ще дитиною, і ніколи від неї не відірвався [18, с. 212].

Т. Г. Масарик виробив власну філософію релігії і розглядав її з точки зору і політика і теїста. Для нього кожна релігія повинна мати своє вчення, догмати, теологію, а також застосовуватися на практиці – переживатися людьми внутрішньо. Масарик визнавав своїм релігійним лідером і вчителем Ісуса Христа, а християнська релігія, на його думку, проявляється в моральності та людяності, вона є гуманізмом, тому саме моральність вбачається ним, як головна складова частини релігії [18, с. 213]. З огляду на таке сприйняття релігії, він формує власне бачення проблеми відносин церкви і держави, які він викладав та обґрунтовував у своїх працях.

Значна частка в науковій та публіцистичній спадщині Масарика присвячена питанням релігії, церкви та держави, частину яких він написав ще до відношення Чехословацької республіки. Його роботи можна розглядати як відповідь на вимогу часу щодо реформування формату відносин держави та церкви, що в свою чергу зумовлювалася специфічним розвитком чеської політичної нації в XIX ст.